

УЗНІКНЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДРУКАВАНАЙ КНІГІ

Увесь культурны свет адзначае 500-годдзе друкавання кнігі, пачатак якога датыруецца, як мяркуюць, 1440 годам.

Вынаходства друкавання кніг, выступіўшага на еўрапейскую арэну ў сярэдзіне XV стагоддзя з гатовым, ужо распрацаваным комплексам вельмі складаных тэхнічных працэсаў, як і ўзякае іншае вынаходства, мае працяглы «дагістарычны» перыяд. Яно з'яўляецца плодам агульнай працы многіх людзей і нават пакаленняў і прытым не адной краіны.

Гісторыя вынаходніцтва еўрапейскага словаціца і друкавання кніг да гэтага часу яшчэ дастаткова не ясна. Можна, аднак, канстатаваць, што пераважная большасць даследчыкаў лічыць першым вынаходцам кнігадрукавання Іагана Гутэнберга. Усе даследванні пацвярджаюць, што Іаган Гутэнберг быў першым еўрапейцам, які адліваў шрыфты і друкаваў кнігі.

Першая друкаваная руская кніга паявілася больш чым на 100 год пазней друкаваных кніг на захадзе.

Акалічнасці, пры якіх паявілася друкаванне кніг у Расіі, мала выяснены, бо дакументальных даных амаль не захавалася. Першая друкарня, аб існаванні якой ёсць неаспрэчныя гістарычныя даныя, была аснана ў Маскве ў пачатку другой палавіны XVI стагоддзя Іванам Грозным для друкавання богаслужэбных кніг.

Друкаванне кніг на Русі абавязана сваім пачаткам і поспехам вялікаму рускаму чалавеку Івану Фёдараву, яго вялікаму таленту, здзіўляючаму майстэрству і незвычайнай адданасці справе. Разам з таваарышам — Пятром Мсціслаўцам і некалькімі вучнямі Іван Фёдарав абсталяваў у Маскве друкарню і надрукаваў першыя кнігі.

16 красавіка 1563 года ён пачаў і 1 сакавіка 1564 года закончыў друкаванне «Апостала». Каля года спатрэбілася першадрукарам для таго, каб выкапаць гэтую зусім новую для іх, вельмі складаную пры тагачаснай тэхніцы работу. Другая кніга — «Часоўнік» друкавалася ўжо зусім быстра — з 2 верасня па 23 кастрычніка 1565 года.

З усіх першадрукаваных маскоўскіх выданняў XVI стагоддзя «Апостал» (1564 г.) вызначаецца найбольшым удасканаленнем як у тэхнічных, так і ў мастацкіх адносінах. Высокая пісьменнасць тэкста, прыгожы, выразны шрыфт, разнастайнасць заставак і, нарэшце, арыгінальнае па свайму зместу пасляслоўе — усё гэта рабіла першае рускае выданне «Апостала» ўзорам для наступных рускіх выданняў амаль на цэлае стагоддзе.

Друкаваная кніга ў Расіі, таксама як і на захадзе, вырасла з рукапіснай кнігі і доўгі час амаль не адрознівалася ад яе, бо друкавалася поўстатутам, які звычайна ўжываўся ў рукапіснай кнізе. У першых друкаваных выданнях (галоўным чынам ананімных) не было тытульных старонак, як і ў рукапісных кнігах. Гэта, трэба меркаваць, было выклікана імкненнем утаіць іх друкаванае паходжанне ў выніку алмоўных адносін значнай часткі вышэйшага духавенства і баюраў да друкаванай кнігі.

На працягу амаль цэлага стагоддзя ў Расіі друкаваліся выключна рэлігійныя кнігі. Толькі ў сярэдзіне XVII стагоддзя пачаўся першыя свецкія выданні. Аднак як у XVI, так і ў XVII і XVIII вяках рукапісная кніга прадаўжала існаваць у Расіі поруч з друкаванай.

У Расіі, Беларусі і на Украіне (беручы ўсе тры рэспублікі ў граніцах 1940 года) друкаванне кніг паявілася амаль адначасо-

ва на працягу трэцяй чвэрці XVI стагоддзя.

Аднак неабходна ўказаць, што кнігі на беларускай мове пачалі друкавацца значна раней.

Пачатак кнігадрукавання на беларускай мове звязан з іменем Францыска Скарыны, які фактычна з'яўляецца першым беларускім друкаром.

Друкарская дзейнасць пасля Скарыны доўгі час не развівалася. Толькі ў другой палавіне XVI стагоддзя, а іменна ў 1559 годзе адкрываецца першая друкарня ў Беларусі ў горадзе Брэсце. У 1563 годзе ў Брэсце выходзіць на польскай мове біблія, выданая на сродкі Нікалая Радзівіла Чорнага, прыняўшага ў 1553 годзе кальвінізм. Гэта біблія з'яўляецца вельмі рэдкім выданнем, бо ў свой час яна старанна знішчалася клерыкамі, бачыўшымі ў ёй зброю, накіраваную супроць каталіцызма.

У 1562 годзе тым-жа Нікалаем Радзівілам ствараецца друкарня ў Несвіжы з мэтай выдання кніг, накіраваных супроць каталіцызма, у абарону новага евангельскага вучэння, гарачым прыхільнікам якога ён з'яўляўся. У тым-жа 1562 годзе ў Несвіжы выходзіць кальвінісцкі катэхізіс, выданы на беларускай мове Сімонам Будным.

Адначасова з Сімонам Будным у XVI стагоддзі становіцца вядомым імя вандроўчага беларускага друкара Васілія Цяпінскага-Омельянавіча (нараліўся каля 1530 г., памёр каля 1604 г.). З іменем Васілія Цяпінскага звязана выданне двух кніг «Новага Завета» і ўрыўка з трэцяй кнігі ў перакладзе на беларускую мову. Гэтыя кнігі друкаваліся ў вандроўнай друкарні Цяпінскага без пэўнага месца і часу друкавання, але, мабыць, каля 1580 года.

Асобае месца ў гісторыі беларускага друку займае Заблудава. З Заблудавым звязана імя маскоўскіх першадрукароў Івана Фёдарова і Пятра Мсціслаўца, якім прышлося бегчы ад ворагаў з Масквы ў Беларусь. Тут Іван Фёдарав і Пётр Мсцісла-

вен застаюць іншую, але не менш напружаную абстаноўку. Польскія і літоўскія паны захацілі зьяўляць землі і жорстка прыгнёталі беларускіх сялян. Яны імкнуліся парваць усякую сувязь мясцовага беларускага насельніцтва з Маскоўскай дзяржавай, каб умацаваць сваё панаванне. Сродкамі для гэтага з'яўлялася апаліячэнне народа, прымус людзей перайсці ў каталіцтва, царкоўная служба на незразумелай народу лацінскай мове. У барацьбе супроць прыгнёту польскіх паноў беларускія сяляне адстойвалі сваю родную мову, свае рэлігійныя абрады, якія праводзіліся на зразумелай мове.

Іезуіты ў сваёй барацьбе супроць беларускага насельніцтва скарыстоўвалі самыя разнастайныя агідныя і каварныя сродкі. Яны скарысталі і друк: пачалі выдаваць каталіцкія малітвеннікі, усякага роду кнігі і брашурны. У барацьбе супроць гэтых спроб апаліячэння неабходна было зварнуцца да той-жа зброі. Праміўнікі іезуітаў пачалі заводзіць друкарні і друкаваць у іх кнігі на рускай мове. Прыбыўшы ў Беларусь, Іван Фёдарав і Пётр Мсціславец арганізавалі па даручэнню гетмана Хадкевіча друкарню ў Заблудаве, дзе выпусцілі некалькі кніг. Аднак хутка старык Хадкевіч, самы буйны магнат, дзедаўся аб незадаволенні польскага караля пачатай ім справай і не адважыўся веці далей барацьбу супроць іезуітаў. Па прапалогам хваробы ён закрыў друкарню ў Заблудаве.

Пётр Мсціславец пасля гэтага арганізаваў разам з братамі Мамонічамі друкарню ў Вільне, дзе ім выдана некалькі кніг у 1575 і 1576 годах.

У 1582 годзе друкаром віленскай друкарні братаў Мамонічаў быў Васілій Гарабурда, які выпусціў у пачатку «Октоіх», а ў 1586 годзе — граматыку славянскай мовы. На працягу 1575—1600 гг. з друкарні Мамонічаў вышла 36 выданняў.

Другой беларускай друкарняй у Вільне

з'яўлялася «Брацкая» друкарня (аснана ў 1596 годзе), выпусціўшая ў першы-ж год свайго існавання «Азбуку», «Граматыку Славенска» Лаўрэнція Зізана і «Кароткі слоўнік славянскай мовы». Як граматыка, так і «Лексіён» маюць цэлы рад тлумачэнняў слоў на больш зразумелай мясцоваму насельніцтву беларускай мове.

У XVII стагоддзі ўзніклі друкарні ў Магілёве, Оршы, Супрасле і іншых месцах. Сярод магілёўскіх выданняў цікавасць выклікаюць кнігі, выпушчаныя вядомым выдаўцом Спірыдонам Собалем у 1636—1638 гг., і выданні аднаго з лепшых беларускіх гравераў канца XVII стагоддзя Максіма Вошчанкі.

Аршанская («Кутэінская») друкарня існавала з 1630 па 1654 год. Аднай з самых цікавых кніг, выпушчаных гэтай друкарняй, з'яўляецца «Лексіён Славена Расійскі», складзены Памвой Берындай: рад слоў у ім быў перакладзены на беларускую мову.

Інтэнсіўна працавала Супрасльская друкарня, існаваўшая з 1695 па 1801 год. За гэты час з спен друкарні вышла не менш 53 кніг на царкоўнаславянскай і старабеларускай мовах.

Гісторыя беларускіх друкарняў XVI—XVII стагоддзяў наглядна паказвае, што палітыка прыгнечання, якая праводзілася польскімі панами, перапакджала развіццю беларускага друку: колькасць беларускіх кніг, вышаўшых да 1800 года, зусім мінзэрная. Каталіцкая царква, польская карацкая ўлада бязлітасна распраўляліся з усімі спробамі ў гэтым напрамку. Адна за другой закрываліся ўзнікаўшыя беларускія і рускія друкарні (Заблудава, Брацкая, Віленская, Несвіжская, Полацкая і інш.) Узамен іх узнікалі друкарні, якія ставілі сабе мэтай шляхам узмоцнення выпуску кніг на лацінскай і польскай мовах апаліячыць край. Аднак беларускі народ няспынна веў барацьбу супроць вядучага каталіцызма, супроць спроб польскіх паноў закабаліць яго фізічна і духоўна.

Царскі ўрад, які праводзіў каланізатарскую палітыку ў адносінах да сваёй «акрайны» — Беларусі, таксама ўсяляк прыцягнуў родную беларускую мову. Аб гэтым ярка сведчаць лічбы выпуску кніг на беларускай мове на тэрыторыі Беларусі з палавіны XIX стагоддзя да 1917 года. Усяго за гэты перыяд было выпушчана на беларускай мове 244 назвы, з якіх на тэрыторыі Беларусі — 24 назвы, прычым трэба атаварыць, што гэтыя выданні неўга ні ў якім разе называліся кнігамі. Гэта ў большасці вышайкаў невялікія брашурны, кніжкі рэлігійнага зместу, даведачнага характару, і толькі нязначная частка іх — творы мастацкай літаратуры.

Толькі пасля Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі выданне кніг на беларускай мове прыняло велізарны размах. Ленінска-сталінская нацыянальная палітыка забяспечыла росквіт беларускай культуры.

У 1913 годзе па ўсёй Беларусі было выпушчана на ўсіх мовах 232 выданні, 212.000 экзэмпляраў кніг.

У 1928 годзе колькасць выданняў, выпушчаных на тэрыторыі Беларусі, дасягае 693 назваў, а колькасць экзэмпляраў — 2.246 тысяч.

У 1938 годзе колькасць выданняў узрасла да 801, а колькасць экзэмпляраў — да 14.674 тысяч, з іх на беларускай мове 12.319 тысяч.

Толькі ў нашай краіне, якая гіганцкімі крокамі ідзе ўперад па шляху культуры і вышла ўжо на першае месца ў свеце па колькасці і, асабліва, па характару друкаванай прадукцыі, можа быць поўнаасцю адэнаена вялікае вынаходства, зробленае няшчырот год назад.

Адкрытая ў памяшканні Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імені В. І. Леніна выстаўка, прысвечаная 500-годдзю друкавання кніг, адлюстроўвае ў арыгіналах і копіях гісторыю кнігі ад пачатку зараджэння друкавання кніг да нашых дзён.

Р. КАЗУНОУ і С. ПАЛЕЕС.